

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

Редька Д.В. (м. Київ)

Анотації

В статті дається аналіз локалізації детермінантів соціальної дії; теоретико-методологічні засади індивідуалізму та холізму, що дають можливість аналізувати біологічне й соціальне в людині; фактори, що обумовлюють соціальне буття та смисл соціально обумовлених форм.

In the article the author considers the analysis of localization of determinants of social action; theoretical-methodological principles of individualism and kholizm, that enable to analyze biological and social in a man; factors which stipulate social life and sense of the socially conditioned forms.

Ключові слова

ЛОКАЛІЗАЦІЯ, ДЕТЕРМІНАНТИ, СОЦІАЛЬНА ДІЯ, ЛЮДСЬКА ПОВЕДІНКА, МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ, ХОЛІЗМ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СОЦІОЛОГІЯ, ДЕТЕРМІНІЗМ, ІНДЕТЕРМІНІЗМ, МІНІЗМ

Вступ

Одним із ключових питань соціології дії є визначення детермінант або базових причин, що керують діючим. Парадоксальність та заплутаність проблеми пов'язана з неочевидністю об'єкта локалізації двигуна дії: з одного боку це інтерналізовані норми та правила, а з іншого - вплив системних імперативів, що мають макропоходження щодо дії окремого актора.

Метою даної статті є розкрити та актуалізувати наробки соціології щодо проблеми локалізації детермінантів соціальної дії.

Обговорення проблеми

Появу власне терміну «соціальна дія» варто пов'язувати з ім'ям німецького соціолога Макса Вебера. Він формулює це поняття наступним чином: «Соціальною дією називається людська поведінка у тому випадку й у тій мірі, у якій діючий індивід чи діючі індивіди пов'язують з нею суб'єктивний смисл, віднесений до поведінки інших та цим зорієнтованої у своєму перебігу» [1, с. 602]. Орієнтацію на інших Вебер називає «очікуванням». У перекладі Т. Парсонсом М. Вебера визначення дії виглядає наступним чином: «Дією (Handeln) ми будемо називати будь-яку людську установку (attitude) чи діяльність (Verhalten) (незалежно від того, полягає вона у внутрішніх чи зовнішніх актах, чи є невдалим акт чи досягає успіху), якщо та оскільки актор чи актори пов'язують з нею суб'єктивне значення (Sinn)» [2, с. 155].

Перш за все, нам треба торкнутися такої проблеми як методологічний індивідуалізм та холізм або («ессенціалізм») (також соціологічний реалізм та номіналізм). У деяких аспектах ця проблема знайшла вираження у питанні про те, що є первинним – індивід чи суспільство, а звідси, де корені соціальної дії.

Позицію відстоювання примату суспільства над індивідом ми знаходимо у низки представників французької школи та органіцистів – Г.Спенсера, А.Шеффле, А.Еспінаса та інших. Е.Дюркгейм відверто говорив про визначальну роль соціальної структури по відношенню до індивідуальної дії, про існування соціальної реальності *sui generis*. До нагоди А.Турен пише: «Сама класична соціологія справедливо показала, що ролі (а значить і дії – авт.) визначались типом організації. Область взаємодії виявляється тоді залежною від діяння суспільства на самого себе та, як наслідок, усяке відношення означає зв'язок нерівних діючих осіб у силу того, що вони прямо чи скісно пов'язані один - з керівництвом вказаним діянням, а інший – з підкоренням йому» [3, с. 65]. Представники французької школи, як наслідок такої позиції, можуть з легкістю вжити вираз типу "держава як діюча особа" або "дія класу". Таким чином, холізм - це «форма соціологічної теорії, яка підкреслює примат «соціальної структури», «соціальної системи», «суспільства» і т.д. у визначенні соціальних результатів (дій індивідів, зокрема) та у соціальних роз'ясненнях». Поняття холізму було введено Я.Х.Сметсом у книзі «Холізм та еволюція» (1926 р.) [4, с. 425].

Холізму протистоїть так званий «методологічний індивідуалізм» – «теоретичні позиції, засновані на тому, що адекватні соціологічні оцінки обов'язково припускають звернення до людей, інтерпретації ними своїх обставин та причин та приводів для дій, що ними чиняться. Головними представниками такого підходу є М.Вебер, та К.Поппер» [4, с. 416]. Також до цього списку доречно віднести погляди раннього Т.Парсонса, представників інтерпретативної парадигми, символічного інтерпретаціонізму, перші версії теорії соціального обміну (Дж.Хоманс, П.Блау) та інших.

Вебер відмежовується від тих соціологічних теорій, які у якості вихідної реальності беруть соціальні «тотальності», наприклад: «народ», «суспільство», «держава», «економіка». Вебер різко критикує у цьому зв'язку «органіцистську соціологію», що розглядає окремого індивіда як частину, «клітину» деякого соціального організму. Вебер рішуче виступає проти розглядання суспільства, як біологічної моделі: поняття органіцизму у відношенні до суспільства може бути лише метафорою – не більше. «Для інших цілей може бути корисним чи необхідним зрозуміти окремого індивіда, наприклад, як деяке усупільнення «клітин» чи комплекс біохімічних реакцій... Але для соціології (у розумінні слова, що тут вживається), так само, як і для історії, об'єктом пізнання є саме смисловий зв'язок поведінки». Органіцистський підхід до вивчення суспільства абстрагується від того, що людина, як суспільна, діє свідомо. Аналогія між індивідом та клітиною тіла можлива лише за умови, що фактор свідомості визнається несуттєвим. Проти цього заперечує Вебер, висуваючи таку модель соціальної дії, яка приймає цей фактор у якості суттєвого. Саме виходячи з цього, для Вебера є неприйнятним говорити про дію класу, групи. Він пише: «Дія як поведінка, орієнтована на зрозумілий смисл, існує

для нас завжди тільки як дія однієї або багатьох окремих особистостей» [5, с. 198].

К. Поппер, висуваючи власний методологічний ідеал у вигляді ситуаційного аналізу чи ситуаційної логіки, пропонує аналізувати соціальні ситуації з точки зору мотивацій та цілей соціальних акторів, а також їх логічних значень без зведення до «психологізму», чи до «соціологізму» у вигляді певних парадигм, що у своїх теоретичних конструктах нерідко знаходили глухого кута.

Спроба виявити соціальні процеси, що здійснюються у індивідах робив Г. Зімель. Він намагався знайти фактори, «котрі обумовлюють їх буття-суспільством, але не як причини, за часом передуючі результату, а як окремі процеси синтезу, які ми сукупно називаємо суспільством» [6, с. 318]. Для нас у цих словах найважливішою є методологія, адже чи не вперше у історії соціології висловлюється погляд на суспільство як «сукупність процесів, які здійснюються у індивідах» [6, с. 318].

Ще одна методологічна проблема, що торкається фундаменту нашого дослідження, є протилежність детермінізму та індетермінізму. Детермінізм – це вчення про всезагальний, закономірний зв'язок та причинну обумовленість усіх явищ у суспільстві та поза ним. Для індетермінізму характерне заперечення всезагального характеру причинності (у крайній формі – заперечення причинності взагалі). Індетермінізм представляють такі течії як волюнтаризм та емпіризм [7, с. 117].

До цього ми говорили лише про суто соціологічні аспекти визначення детермінант соціальної дії, однак у міждисциплінарному просторі соціогуманітарного знання довгий час розвивається проблема, що отримала назву «біологічне та соціальне у людині». Переформулюючи цю проблему ми можемо говорити про генетичні представлення та узгодження з культурою, що вже значно ближче до соціального виміру проблеми. Процес еволюції Homo Sapiens як певної реальності типізував більшість якостей, феноменальність яких піддатна емпіричній фіксації. Це означає, що соціальне буття, прагнення до нього, як наслідок соціальної ієрархії – це типова потреба індивіду як представника роду. Ідея генетичної обумовленої соціальної поведінки зародилась у теренах соціобіології, де на основі компаративних досліджень форм соціальності були висловлені гіпотези, що зараз з розвитком генетики і їх підтвердженням стали науковими фактами. Це генетична обумовленість базових форм соціальної активності, пов'язаних з такими феноменами як альтруїзм, прагнення до спілкування у спільнотах і навіть соціальне мислення – мислення категоріями інших (незалежне від волі та бажання обдумування соціальної ситуації, яку формують інші актори) [8].

Смисл генетично залежних соціальних форм полягає у їх «параіндивідуальності», безсвідомості та директивній нав'язуваності волі індивіду, яка потрапляє у зону тиску між «параіндивідуальністю» генетичного та «метаіндивідуальністю» культурних ідеальних типів. Соціальні генетичні програми тісно пов'язані зі сферою мотивації та емоціонального підкріплення (відповідно мозковим локалізаціям цих

функцій) і включаються, цим самим структуруючи соціальну реальність, у відповідності до онтогенезу або соціальної ситуації, що відкриває можливість на реалізацію давно «пригніченій» програмі. Прикладом може слугувати спостереження про позитивне емоційне підкріплення допомоги кровним родичам або іншим комплементарним індивідуальності особам, незалежно від культурних нормативів [8, с. 182-189].

Висновки

Отже, під генетичним представленням ми розуміємо процес проявлення генетичних програм перед свідомістю у формі соціальних інстинктів, бажань, потреб тощо, яке вимагає від людини досягнення певних заданих станів, соціальних переживань тощо, що виражається у формі соціальних феноменів. Мета культури для сукупності індивідів, на наш погляд – це забезпечення виживання та реалізації потреб тих, хто є її носіями. А. Турен визначає культуру як «смысл, сукупність засобів та моделей, якими діючі особи прагнуть управляти, які вони хочуть контролювати, які вони освоюють або обговорюють між собою втілення їх у соціальну організацію» [9, с. 19]. Цю розмову про культуру ми почали з двох причин, які варто враховувати при обговоренні проблеми детермінації соціальної дії: 1) вона репресивна; 2) потенційно конфліктна з іншими культурами. Перший аспект добре розкриває Г. Маркузе у праці «Ерос та цивілізація», де він фактично ототожнював культуру та репресивну цивілізацію [10, с. 7-55]. Ми зупинимось на другому аспекті – потенційній конфліктності культур. Культури є за своєю природою фрактальними, це значить, що ми можемо говорити про культуру окремої сім'ї, культуру групи, культуру організації, державну та глобальну. Як ми вже говорили, кожна культура є описом дій (та норм поведінки, ролей з якими індивід ототожнює себе), які дозволяють реалізувати потреби особи від вітальних до найвищих соціальних та духовних. У залежності від структури актуалізованих для особистості потреб, вона може «брати участь» у використанні культури (різного рівня – від сімейного до державного), якщо вона має на це право або це не заборонено законом. Тут ми приходимо до того моменту, який розкриває причину конфліктності між культурами: кожна з культур може формувати власну поведінську структуру з власними ролями та нормами, що можуть суперечити нормам іншої культури (наприклад, норми кримінальної культури (субкультури) суперечать нормам державної та релігійної культури). З різних обставин діючий може опинитися у міжкультурному просторі, який призводить до внутрішнього конфлікту між ідентифікаційними моделями і навіть рольового.

Після загального огляду антагоністичних методологічних позицій – холізму – індивідуалізму, детермінізму – індетермінізму, треба зауважити, що віднесення теорії до того чи іншого табору є долею критиків від філософії науки, тоді як побудова та функціонування концепту, який визначає детермінанти соціальної вимагає сполучення, синтезу та, безумовно, зважування на досвід попередників у цій галузі соціологічного знання.

Перспективи подальших досліджень: аналіз концептуальної парадигми соціальної дії.

Джерела

1. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдов. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
3. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии. – М.: Научный мир, 1998. - 204 с.
4. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. - М.: «Прогресс», «Универс», 1993. – 608 с.
5. История социологии в Западной Европе и США. Учебник для вузов. Ответственный редактор – академик РАН Г. В. Осипов. – М.: Издательство Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. - 576 с.
6. Зиммель Г. Как возможно общество? // Теоретическая социология. Антология.- под ред. С.П. Баньковской.- М.: Книжный дом «Университет», 2002, Ч.1- с. 314-335
7. Философский энциклопедический словарь / Под. ред. С.С. Аверинцева, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1989. – 815 С.
8. Карпинская Р.Г., Никольский С.А. Социобиология.- М: Мысль. 1988.- 203 с.
9. Турен А. Возвращение человека действующего.- М.: Научный мир, 1998.- 340 с.
10. Маркузе Г. Эрос и цивилизация.- М.: АСТ, Ермак, 2003.- 312 с.

Стаття надійшла 26.02.2008 р.